

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ԾԱՆԿԱԶԱՐ-
ԺԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԾԻ ՊԱՇՏՅՈՆԱԿԱՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԹԵԽԴ. ԻԹ. ՏԱՐԻ

ՉԱՄԱՐ ԱՇԾԵՐԱՐԳ

ՅՈՒԼԻՍ 1896 Թ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Վ. ՀԱՏԵԱԼԻ ԲՈՂՈՐՆ ՈՒ ՀԱՐԱՏԵՐ:

« Դարեցներ զիս Տէր, եւ խարեցայ, յաղ-
թաշարեցնր եւ զօրացար. եղէ ի կատականս,
զօր ամենայն հանի ի զլուխ ապամնաւ: ...
Եւ ասացի. ոչ անուանեցից զանուն Տեառն,
եւ ոչ եւս խօսեցայց յանուն Նորա. եւ եղեւ
ի սրտի իմում իբրեւ զՆոր վառեալ, բորբո-
քեալ ընդ ոսկեղս իմ. եւ լքայ յամենայն կող-
մանց, եւ ոչ կարեմ հանդարտել: »

Երեմ. Ի. 7. եւ. 9.

ԴՈՒ ԼՍՈՍԻՐ ԿՐԿԻՆՈՒ ՈՂՐՈՅ ԺԱՐԳԱՐԷ,
որ Երրեմիս այս կոյր, անողորմ, ան-
միտ աշխարհում՝ մի գաճաճ ու չնչին սերուն-
դի առաջ իբրեւ հսկայ կանգնած, մէն միայ-

նակ քո անեղբ փշտի, քո Ամենակալ Աստու-
ծոյ հետ, ներկան ու գալիքը սրտաւեա աչքե-
րով դիտում էիր և քո ազգը, քո Դարայէլը
անխուսափելի կորուստից փրկելու համար ա-
րած ձիգերդ ունայն գտնելով՝ այդ զարհուրելի
հեծկլամանքն արձակեցիր. Դո՛ւ եղիր Թարգ-
ման մի ժողովրդի կողմից, որ յետին Թշուա-
ռութեան և յուսահատութեան դուռը հա-
սած, բողբոլում է քեզ պէս ու անիծում իւր
սե օրը. « Ընդէ՛ր է ինձ այս, զի ելի յարգան-
դէ տեսանել զցաւս և զվաստակս և վախճա-
նեցան ամօթով աւուրք իմ: »

Այո՛ մեծ էր քո սրտի դառնութիւնը.

Հազիւ երբէք մէկը աշխարհի որդիներէց մարդկութեան ցաւն իւր վերայ այնպէս անտանկի կերպիւ ծանրացած զգացիլ է: Ինչպէս Դու զգում էիր և երկնային լեզուով, անջնջելի տառերով արտաբերում: Բայց Դու երանելի էիր այնուամենայնիւ: Հրաշալի ողբասաց, ամենասոսկայի փոթորիկների հանդէպ ևս անխորտակելի էր քո հաւատը: Դու գիտէիր, որ եթէ իսրայէլ թշուառ էր և ողորմելի՝ իւր իսկ մեղքերն ու անմտութիւնն էին պատճառ: որ եթէ նա կործանման էր դատապարտուած և դէպի անկումն էր դիմում՝ նոյն ինքն իսրայէլի Արդար Աստուածն էր տանողը: այդ Աստուծոյ փառաց նախանձախնդիրն էիր Դու և համոզուած էիր, որ եթէ ամեն ինչ ընկնէ, Նա զօնէ կանգուն կմնայ: ուստի ամենատաքնապալից ըսպէների համար իսկ բացականչել կարող էիր. «Եւ Տէր ընդ իս էր իրբև զպատերազմօղ և զօրացուցանէր: Իսկ մե՛նք, ի՞նչ է ասա՛ւ Մարգարէ՛, մե՛ր Տէրն ու զօրավիգը: ի՞նչ է քո և մեր հայրերի հրգօր Աստուածը: մի՛թէ արդարև Նորա հրամանով ենք այս անծայր տառապանքը կրում: Նորա սուրբ կամքն է: որ անգին արեամբ գնուած մի ժողովուրդ հիւժում է այսպէս: արագ քայլերով դէպի գերեզման, դէպի կորուստ ընթանում: առանց մի տեղից փրկութեան յոյս ունենալու: առանց իւր զիմաց լուսոյ մի նշոյլ տեսնելու:

Ահա կրկին մի տարի իւր շրջանի բարձունքից զդրուում է դէպի մուտ: և բընութեան ու արուեստի առատ բերքերով ծանրաբեռնուած մարդիկ՝ դիմում են ապահով ու յուսալից ապագայի գիրկը: մեծերը տուն են դառնում իրենց աշխատանքի քաղցր պտուղներով՝ ձմեռուայ պաշարով: փոքրերը պատրաստում են տետրակն ու զրքեր դպրոց գնալու՝ նոր կեանք սկսելու: հայրենական ս. աւանդները ժառանգելու: բայց ո՞վ, ա՛խ ո՞վ պէտք է բերքեր ժողովէ հայի անտիրական արտ ու անգաստանից: այրուած ու չորացած այգուց անտառից: ի՞նչ պէտք է ապաստան գտնէ նա տուն ու տեղ թողած: զոյքից ու սիրե-

լիներից զրկուած: ի՞նչ պէտք է ապաստանն նորա խեղճ ու անօգնական: օրուայ հացի կարօտ որբերը՝ մինչ քաղաք ու գիւղ հրոյ ճարակ են եղիր: դպրոցի դռները փակուելը—թշուառութեան օրեր շատ է տեսել յիրաւի հին իսրայէլն ևս: տեսել են աշխարհի բոլոր ազգերը: բայց նոցա ամենքի համար մի ներքիք կար: այդ բարբարոս ժամանակներում մարդիկ միայն իրենց թշնամու: ապստամբի հետ էին կռուում: աւար կողոպուտով կլքեր յազեցընում: և երբ յազեցան՝ հերիք է: ասում էին. այնպէս քաղաքագէտ ու իմաստուն չէին: որ ամիս ու տարիներ առաջ խորհէին: թէ ինչ օգուտներ յառաջ կգան: եթէ մի անգնէ հրպատակ ժողովուրդ սրի անցնի: կախաղան հանուի: երբ հեղեղներով արիւն էր թափուում՝ ջուր է այդ չէին ասում: հարիւր ընկածի տեղ երեքը հաշուում: մանկան իւր մօր կրծքում խեղդելիս օրէնքի ու իրաւունքի անունով չէին արդարանում: դժոխային արհաւիրքների ենթակայ: արեան ու արտասուաց մէջ ծփող զաւառներ՝ խաղաղութեան դրախտ հռչակում: բարբարոս էին: բայց իրենց արածն աշխարհի առաջ խոստովանելու քաջութիւն ունէին: և աշխարհը դեռ այնքան քաղաքակրթուած չէր: որ սատանան իրբև հրեշտակ տեսնէր...

Ահ, մեր թշուառութիւնն անօրինակ է: չափ ու սահման չունի: Դու միայն չափել կարող ես այն: «Տէր զօրութեանց» որ կռես զիրաւունս՝ և քննես զսիրտս և զերկկամունս: Վրէժխնդրութիւն չենք կանչում մենք հին ուխտի մարգարէի նման: քրիստոնէից Մեծ: Ողորմած Աստուած: այլ գովթ. «Դու յարուցեալ զթացիս ի վերայ Սիոնի: ժամանակ զթալոյ նորա հասեալ է ժամ: Բաղմաշարչար նահատակի: Մեծ Լուսաւորչի Աստուած: Դու բաւ համարիր այս նահատակ ժողովրդի տառապանքը: քո անուանն էր նա ապաւինել ու փրկեցիր անպատում նեղութիւններից ու փորձանքից: մի՛ թոյլ տուր: որ յետին յուսահատութեան մէջ ամբարշտաբար՝ Դժարեցեր զիս: բացական-

էն. Անտուռ ու Հաւատարմ' Աստուած, Դու
զօրացուր մեր հաւատը՝ ինչպէս երբեմն մար-
գարէին. Թող Զո խօսքը մեր սիրտն ևս վա-
ռէ իրրեւ հաւր և բորբոքէ մեր ոսկորները,
և մենք նոյնպէս կարող լինինք այս դառն
տաղնապի մէջ. Զո մերձաւորութիւնն զգալ և
եռանդուն յուսով կրգել բարձրաձայն. «Օրհնե-
ցէք զՏէր, զովեցէք զԵրա, զի փրկեաց զանձն
անանկի ի ձեռաց չարաց». ամէն:

Կ. Վ.

ՀԱՐԵԶՆԵՐԻ ԻՐԻՑԻ ՄԻ ՀԻՆ ԱՐԵԻԵԼԵԱՆ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ, ԲՆՈՐԻՇ ԳՕԵՐԸ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՅԱԿՈՒԹԻՒՆԸ. *

Հարեշների եկեղեցին քոյր է Ղապիների
(կապուների) եկեղեցուն:

Մինչև այսօր իսկ Հարեշների եկեղեցու առա-
ջին հոգևորական զուլումը՝ «արուանն» որի ամբողջ
Վոնդարումն է, Ղապիների «Աղէքսանդրիոյ պատ-
րարքից» (Գահրէում նստող) ձեռնադրուած մի
Ղապի է:

Հարեշների եկեղեցու եգիպտականի հետ ու-
նեցած այս կապը շատ հին է, սկսած այն ժամա-
նակուանից, երբ եգիպտական եկեղեցին զուտ կոպ-
տական չէր, այլ գտնուելով Հռոմէական պետու-
թեան արեւելեան կիսում՝ մեծ քաղաքների և
ստորին Եգիպտոսի մէջ ներկայանում էր իրրեւ մի
մաս Հռոմէական պետութեան արեւելեան յու-
նիստ րաժնի եկեղեցու:

Բրիտանեութեան ծագումը Հարեշստանում
(Եթովպիայում)՝ տեղական աւանդութիւնը կա-
պում է, մանուկ հասակից մեզ ծանօթ, Եթովպացու
հետ, որ էր շնորհիւ հզօր Վոնդակայ տիկնոջ
Եթովպացուց և որի դարձը Փիլիպպոս աւետա-
րանչի ձեռքով պատմուած է Գործք առաքելոցի
մէջ (Ը. 22). Սակայն որքան անկասկածելի է «Ներ-
քնու» դարձի պատմութիւնը, նոյնքան պէտք է ան-
հիմն համարել նրա հետ կապած աւանդութիւնը,
թէ Գ. դարից առաջ Եթովպիայում քրիս-

տոնեութիւն եղել է, պատահելի հետքեր չկան,
Այդ դարում Պրուսմնտիոս անունով մէկը Եթով-
պիոյ առաքեալ է դարձել:

Արեւմտեան եկեղեցու պատմիչ Ռուփինոսը
(+410) պատմում է, թէ Պրուսմնտիոսը Տիւրացի էր
և թէ մի անգամ իր եղբայր Եգեսիոսի և հօրեղբայր
Մերոպիոսի հետ Վարմիր ծովի վերայ ճանապարհոր-
դելու ժամանակ եթովպիական ծովափերի մօտ նա-
ւարկութեան է ելած արկուում և գերի ընկնում ե-
գերաբնակ վայրենիների ձեռքը, որոնք նրա ուղեկից-
ներին սպանելուց և գերի վարելուց յետոյ, նրան
և Եգեսիոսին տանում են թագաւորի պալատը Աւ-
քսումիս (Աքսումի ոչ հեռու դէպի արեւմուտք Ադ-
ուայից), որ այն ժամանակ թագաւորութեան մայ-
րաքաղաքն էր, Այստեղ Չ եղբայրները թագաւորի
շնորհը վայելելով անարգել քրիստոնեութիւն են
տարածում Եգեսիոսը մի փոքր ժամանակից յետոյ
վերադառնում է Տիւրսու իսկ Պրուսմնտիոսը մեծն
Աթանասից Աղէքսանդրիայում եպիսկոպոս ձեռնա-
դրուելով, մինչև իւր կեանքի վերջը մնում է Ե-
թովպիայում հիմնած եկեղեցւոյ գլուխ:

Ռուփինոսի ասելով, ինքն այս տեղեկութիւն-
ները առել է նոյն իսկ Եգեսիոսից. սակայն եթէ
այդ ստույգ էլ համարենք, պէտք է որ նա մանրա-
մասնութեանց մէջ զարգարած լինի. Այսքանը որոշ
է, որ Պրուսմնտիոսը 357-ից շատ առաջ Աքսումում
Աթանասից եպիսկոպոս էր ձեռնադրուած: Ինքն
Աթանաս պահել է մեզ 357-ին Վոնտանդիոս կայ-
սեր գրած մի նամակը, որի մէջ նա յորդորում է
Եթովպիոյ տիրապետներին «չարաբարոյ» Աթանասի
(Աթանաս այն ժամանակ արիոսական կայսրից աքսոր
էր ուղարկուած) ձեռնադրած Պրուսմնտիոսին նորից
օծուելու և լաւագոյն հրահանգման համար ուղար-
կել Աղէքսանդրիա, ուր ամբողջապէս էր մի արի-
ոսական եպիսկոպոս:

Հարեշների եկեղեցու եգիպտականի հետ ու-
նեցած յարաբերութիւնը առաջին պատմութեան
համար խիստ կարեւոր նշանակութիւն է ունեցել,
Եգիպտական եկեղեցին 451-ից սկսած իւր միաբնակ
լինելուն համար կղզիացաւ պետական եկեղեցու մնա-
ցեալ մասից, իսկ Յուստինիանոսի օրով (527—565)
բոլորովին թափանուեց նրանից (որ այն ժամանակ
կայսերական եկեղեցի էր կոչում) և շնորհիւ
մահմեդականների Եգիպտոսին տիրապետելուն (մօտ
640) կարողացաւ պահպանել իւր անկախութիւնը.
Հարեշական եկեղեցին իւր մայր եկեղեցու հետ միա-
սին այսպիսով միաբնակութիւն ընդունեց:

Ահա այսպէս աստիճանաբար յետ մղուեց
յուշական տարրը եգիպտական միաբնակ եկեղեցուց:

* Այս յօդուածը Christliche Welt թերթից (1896-
թ. 15) փոխադրել է իմ օգնութեամբ Գեորգեան ընտանա-
նի Գ. Լսարանի ուսանող Յ. Թովհեան: Հեղինակը ուսուց-
չապետ Լոօֆս, երբ մասնիկ էր քաժանել այն. այստեղ
այս է տեսնում երկրորդ մասը, իսկ երրորդը այս կտես-
նէ յաջորդ համարում: